

SPANNINGSVELD IS INSPIRATIEBRON

Veel maatschappelijk werkers presenteren zichzelf tegenwoordig als presentiebeoefenaars. Ook het Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker benadrukt het belang van presentie. De presentietheorie is bovendien toegepast in sectoren als de maatschappelijke opvang en de zorg. Tegelijk is het een complexe en omvangrijke theorie waar moeilijk greep op te krijgen is. Dit theoretisch nadeel is echter tevens een praktisch voordeel voor maatschappelijk werkers.

DOOR ED DE JONGE

Andries Baart ontwikkelde de presentietheorie op basis van intensief onderzoek naar het buurtpastoraat (2001/2006). Op de website www.presentie.nl beschrijft hij presentie als volgt:

‘Een praktijk waarbij de zorggever zich aandachtig en toegewijd op de ander betreft, zo leert zien wat er bij die ander op het spel staat – van verlangens tot angst – en die in aansluiting dáárbij gaat begrijpen wat er in de desbetreffende situatie gedaan zou kunnen worden en wie h/zij daarbij voor de ander kan zijn. Wat gedaan kan worden, wordt dan ook gedaan. Een manier van doen, die slechts verwezenlijkt kan worden met gevoel voor subtiliteit, vakmanschap, met praktische wijsheid en liefdevolle trouw.’

WAARDE VAN PROFESSIE

In hoeverre is presentie een professionele praktijk? Een belangrijk kenmerk van professionele werkzaamheden is dat ze doelgericht zijn. Professionals leren dat deze doelen concreet en specifiek, realistisch en meetbaar moeten zijn. Achter deze concrete doelen gaan echter altijd meer abstracte doelstellingen schuil in de vorm van morele waarden. Zo richten artsen zich in al hun doelstellingen op gezondheid, rechters op rechtvaardigheid en maatschappelijk werkers op het optimaal tot zijn recht laten komen van de persoon in samenwerking met zijn sociaal-maatschappelijke omgeving (De Jonge, 2011). Op welke waarde richt de professionele presentiebeoefenaar

zich? In de presentietheorie blijken letterlijk tientallen waarden een rol spelen, variërend van achting en autonomie tot zelfrespect en zelfstandigheid. Aan het einde van zijn praktijktheorie komt Baart tot een centrale waarde. Daar beschrijft hij het pastorale aanbod van de presentiebeoefenaar. Dit kan worden samengevat in vijf elementen: materiële zekerheid, psychische gezondheid, sociale verbondenheid, institutionele participatie en existentiële of spirituele zingeving. Hieraan verbindt Baart de conclusie dat het goede oftewel gelukkige leven het einddoel en het onderscheidende kenmerk van het buurtpastoraat als professie is.

OMHELZEN

Het morele fundament van presentiewerk kent veel overeenkomsten met het morele fundament van maatschappelijk werk, vooral wanneer we door de verschillen in formuleringen heen kijken. Het ‘tot zijn recht komen van de persoon’ en ‘het goede leven’ verwijzen beide naar het welzijn en geluk van mensen. En de vijf elementen die in het aanbod van de presentiewerker centraal staan, vertonen veel overeenkomsten met de levensdomeinen die in het maatschappelijk werk centraal staan. Het is dan ook niet vreemd dat maatschappelijk werkers zich herkennen in de presentiebenadering.

Maar waarom omhelzen maatschappelijk werkers deze theorie wanneer hun eigen beroep in wezen dezelfde morele fundamenten bezit? Blijkbaar is de appellerende en inspirerende waarde van de presentietheorie voor veel maatschappelijk wer-

kers groter dan het beroepsfundament dat de eigen beroepsvereniging gedurende de laatste decennia heeft vastgelegd en bijgesteld. Hoe kan dat?

Dat komt misschien omdat het morele fundament van de presentiebenadering omvangrijker en ook complexer is dan ik hierboven schetste. Het morele fundament van presentie is in meerdere opzichten spanningsvol en ambivalent, bovendien zonder dat dit alles op heldere wijze wordt uitgewerkt en opgelost (De Jonge, 2012). Tegelijk zijn dit wel de spanningen en ambivalenties waar ook maatschappelijk werkers mee worstelen. Dat zou een belangrijke verklaring kunnen zijn voor de aantrekkingskracht.

MENSELIJKE WAARDIGHEID

Uiteindelijk stelt Baart het goede of gelukkige leven centraal in zijn presentietheorie, zo schreef ik al. Maar aanvankelijk lijkt een andere waarde centraal te staan. Baart probeert eerder in zijn praktijktheorie in drie stappen greep te krijgen op de problematiek van de buurtbewoners waar de pastores zich voor inzetten. Eerst stelt hij in deze problematiek de armoede centraal, vervolgens bepaalt hij deze armoede als sociale overbodigheid, en de kern van deze overbodigheid beschouwt hij tot slot als gebroken of vernietigde waardigheid.

In het begin van zijn boek staat dus niet geluk maar waardigheid centraal. Baart benadrukt daar dat de onvervreembare waardigheid en unieke kostbaarheid van de menselijke persoon de centrale waarde van de presentiebenadering is.

Deze nadruk op de menselijke waardigheid betekent kortweg dat de menselijke persoon als de belangrijkste waarde wordt beschouwd, een opvatting die bijvoorbeeld ook ten grondslag ligt aan de mensenrechten.

VOORWAARDE OF WAARDE

Wat betekent dit? We hebben gezien dat een belangrijk element van het morele fundament van professionele beroepen een specifieke humanitaire waarde is. Dit betekent dat alle professies een humanitaire kern gemeenschappelijk hebben, maar dat elke professie deze humanitaire kern door middel van een andere waarde invulling geeft. De arts bijvoorbeeld levert een bijdrage aan humaniteit door zich te richten op gezondheid, en de maatschappelijk werker doet dat door personen tot hun recht te laten komen. Wat aan het einde van de presentietheorie gebeurt, stemt met deze professionele logica overeen: de presentiewerker levert een bijdrage aan humaniteit door zich te richten op het goede leven, oftewel het geluk. Aan het begin van zijn presentietheorie zegt Baart echter wat anders: niet een specifieke humanitaire waarde maar de humanitaire kern zelf stelt hij daar centraal. De presentiewerker richt zich aanvankelijk op de waardigheid van de mens als zodanig, en dus niet zozeer op het goede leven of een andere specifieke waarde. Ook maatschappelijk werk bezit deze algemene humanitaire kern. Die kern is vooral zichtbaar in het respect dat in de Beroepscode centraal staat. Respect heeft namelijk betrekking op de menselijke waardigheid, ook al wordt dit in de Beroepscode

niet uitgewerkt (zie De Jonge, 1995). Respect is de basishouding waarmee maatschappelijk werkers hun cliënten tegemoet treden. Binnen het maatschappelijk werk is respect voor de menselijke waardigheid dus eerder een voorwaarde dan een waarde.

In de presentietheorie lijkt de waardigheid vaak de centrale waarde te zijn, niet alleen in het begin van de theorie. Veel van het handelen van presentiewerkers dat Baart beschrijft, lijkt namelijk eerder gericht te zijn op het herstellen van waardigheid dan op het streven naar geluk.

SPANNINGSVELD

Deze ambivalentie in de presentiebenadering raakt echter wel aan een fundamenteel probleem in professionele werkzaamheden. Binnen professies bestaat namelijk altijd een spanning tussen de algemene humanitaire kern en de specifieke humanitaire waarde. Een geestelijke kan spirituele zingeving bijvoorbeeld nastreven door mensen te dwingen zich tot het ware geloof te bekeren. Een arts kan de lichamelijke gezondheid van patiënten bevorderen door hun leven tegen hun wil eindeloos te rekken. De humanitaire waarde die in een professie centraal staat kan dus op inhumane wijze worden nagestreefd.

Dat is precies het probleem waar veel professionals mee worstelen. Professionals streven hun humane beroepsspecifieke waarde na, maar doen dat vaak binnen omstandigheden die inhumane kenmerken bezitten, bijvoorbeeld door bureaucratie of commercie ingegeven.

Precies deze bureaucratische en commerciële contexten neemt Baart in de presentietheorie op de korrel. De presentietheorie bevat daarmee precies het spanningsveld dat kenmerkend is voor professionele werkzaamheden. De onmiddellijke herkenning hiervan maakt deze theorie voor maatschappelijk werkers aantrekkelijk.

RADICAAL EN GEMATIGD TEGELIJK

Zowel in maatschappelijk werk als in presentiewerk wordt veel belang gehecht aan een voortreffelijke beroepshouding. In de presentietheorie komen tientallen houdingsaspecten aan de orde. De belangrijkste daarvan zijn presentie, aandacht, betrokkenheid, nabijheid, vertrouwen, trouw. Deze beschrijvingen bezitten echter ook een zekere dubbelzinnigheid: in eerste instantie worden ze op radicale wijze verwoord, maar vervolgens ook op een meer gematigde wijze uitgewerkt. De radicale interpretatie lijkt in de presentiebenadering vooral te berusten op christelijke spiritualiteit. Dat is herkenbaar in de gebruikte bijvoeglijke naamwoorden: onvoorwaardelijke aandacht en beschikbaarheid, radicale openheid en belangeloosheid, intense nabijheid en verbondenheid, volslagen toewijding.

De gematigde interpretatie lijkt op een humanistische invalshoek te berusten en brengt aan de oppervlakte dat professionele aansluiting altijd gematigd, partieel, gefaseerd en functioneel dient te zijn, en enige distantie dus noodzakelijk is. Op vele plaatsen in zijn theorie pleit Baart dan ook voor

balans en evenwicht. Hierbij hoort ook aandacht voor minder radicale zaken als zelfzorg, werktijden en werkdruk.

AMBIVALENTIE

Deze ambivalentie tussen radicaliteit en gematigdheid speelt ook bij de afbakening van de doelgroep en bij de bepaling van de professionele relatie. De inzet van de pastores voor buurtbewoners wordt in eerste instantie beschreven als een radicale, evangelische keuze voor de zwakkeren. Later blijkt echter dat deze radicale keuze op cruciale punten niet kan worden waargemaakt: de presentiebenadering veronderstelt dat buurtbewoners redelijk, competent en communicatief zijn en het 'slechtste' deel van de populatie, zoals zware en gewelddadige criminelen, ernstig psychiatrisch zieken en verslaafden, wordt niet bereikt.

De professionele relatie van de presentiewerker met buurtbewoners wordt enerzijds beschreven als louter een waarde en doel op zichzelf dat op geen enkele wijze als middel mag worden gebruikt. Terwijl uit andere passages blijkt dat presentiewerkers deze relatie wel degelijk ook op strategische en instrumentele wijze hanteren.

PASSIE EN ROEPING

De beroepshouding zoals deze in de presentietheorie wordt beschreven bevat veel meer ambivalentie dan binnen maatschappelijk werk gebruikelijk is. Het maatschappelijk kent een meer gematigde traditie in de beschrijving van de beroepshouding, meer in lijn met de Aristotelische deugdenethiek van het juiste midden. Denk bijvoorbeeld aan het welbekende pleidooi voor een evenwicht tussen afstand en nabijheid.

Tegelijk werken veel maatschappelijk werkers vanuit een passie, een intrinsieke motivatie, een inspiratie, een roeping. En in deze gedrevenheid smeult een meer radicale drijfveer. Maatschappelijk werkers beseffen dat een gematigde, redelijke opstelling vaak het verstandigst is, maar dan wel van het soort redelijkheid dat schrijnt, omdat die redelijkheid niet volledig recht doet aan de mensen voor wie zij zich inzetten.

In die zin is de professionele beroepshouding altijd een ongemakkelijk spanningsveld tussen gematigd tekortschieten en radicaal doorschieten. De – misschien soms wat impliciete – herkenning van dit spanningsveld is wellicht de grootste aantrekkingskracht van de presentiebenadering voor maatschappelijk werkers. ◀

Bronnen

- Baart, A. (2011/20063R). *Een theorie van de presentie*. Den Haag: Lemma.
- Jonge, E. de (1995). *Ethiek voor maatschappelijk werkers: Een methodische aanpak van morele dilemma's*. Bussum: Coutinho.
- Jonge, E. de (2011). *Professionaliteit: Een model van kern en context*. Deventer: Professionaliteit.nu.
- Jonge, E. de (2012). De presentiebeoefenaar: waardigheidsbekleder of gelukzoeker? *Journal of Social Intervention*, 21 (4), 49-64.
- www.presentie.nl